

- ¹⁸ Воинствующее безбожие в СССР за 15 лет. – М., 1932. – С.316.
- ¹⁹ Атеизм в СССР: становление и развитие / Академия обществ. наук при ЦК КПСС. Ин-т науч. атеизма; Редкол.: А. Ф. Окулов (отв. ред.) и др. – М.: Мысль, 1986. – С.68.
- ²⁰ Коновалов Б.Н. Союз воинствующих безбожников // Вопросы научного атеизма. – М., 1967. – Вып. 4. – С. 74.
- ²¹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2605. – Оп. 3. – Спр. 255. – Арк. 73.
- ²² ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 3. – Спр. 920. – Арк. 263, 268.
- ²³ Там само. – Арк. 163, 164.
- ²⁴ В борьбе за кадры: Сб. материалов. – Л.-М., 1930. – С.23.
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 3. – Спр. 920. – Арк. 72, 75–78, 90, 94.
- ²⁶ Войовничий безвірник. – 1930. – 20 травня. – С. 1.
- ²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 3. – Спр. 255. – Арк. 73.
- ²⁸ Войовничий безвірник. – 1930. – 8 червня. – С. 1.
- ²⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 126. – Арк. 71.
- ³⁰ Искринский М. Антирелигиозная учеба за 15 лет // Воинствующее безбожие в СССР за 15 лет. – М., 1932. – С. 376.
- ³¹ Крынев Ю.В., Марков В.С. Проблемы научного атеизма в “Философской энциклопедии” // Вопросы научного атеизма. – М. Мысль, 1973. – Вып. 14. – С. 354.

SUMMARY

Larisa Dudka

Personal providing of anti-religious propaganda in Ukraine in 1920 - 1930th

On the basis of the archived documents, historical literature, Soviet management principles are analyzing in implementation of anti-religious policy; basic forms and methods of preparation anti-religious cadres in the contest of anti-religious propaganda in Ukraine in 1920 – 1930th.

Keywords: Atheists' League, anti-religious propaganda, anti-religious cadres, religion.

Тетяна САВЧУК

Модифікація проповідей православного духовенства під впливом радянської модернізації (1920–30 рр. ХХ ст.)

Розглядається вплив поліконфесійності, суспільно-політичного життя на зміст проповідей православного духовенства в 1920–30-і рр. Простежується опосередковане втручання радянської держави в практику проповідання.

Ключові слова: православне духовенство, проповіді, антирелігійна політика, репресії, радянська модернізація.

З давніх-давен проповідь була головним інструментом поширення християнської віри. Пророк Іоанн Хреститель своєю проповіддю про покаєння та хрещення водою готував ізраїльському народу шлях до хрещення від Месії Духом Святим і вогнем. Від самого початку поширення християнства євангельська проповідь вважалася священною справою. Дар проповідництва в тому часі набув значення пророчого дару, і кожен християнин міг бути проповідником у громаді. З інституційним становленням християнської церкви проповідницька діяльність стала обов'язком пастирів та особливих служителів.

І сьогодні формування релігійності відбувається в тому числі завдяки усвідомленню отриманих із проповідей нових знань, цінностей, норм поведінки. Керманічі сучасних православних деномінацій наголошують на використанні всіх можливостей проповіді. Відчутне пожвавлення у використанні проповідницького слова важливе в умовах православної поліконфесійності та падіння морального рівня суспільства. Виховний потенціал проповідницької діяльності актуалізує звернення до історичного досвіду проповідництва, зокрема в 1920–30-х рр., коли духовне життя за умов радянської модернізації зазнало значних перетворень.

Незважаючи на те, що сучасна українська історіографія історії релігії та церкви 1920–30-х рр. суттєво збагатилася працями С. Жилюка¹, А. Зінченка², О. Ігнатуші³, А. Киридон⁴, В. Пашенка⁵, О. Тригуба⁶ та інших, питання проповідницької діяльності православного духовенства спеціально не досліджувалося. Недостатність вивчення в науковому контексті проповідування духовенства в 1920–30-х рр. посилює значення представленої нижче розвідки.

В умовах антирелігійної політики 1920-х рр. проповідь розглядалася духовенством як один з важливих засобів збереження християнського світогляду. У зведеннях ДПУ, яке ретельно стежило за духовенством, містилися відомості, що священнослужителі традиційно під час проповідей закликали селян до віри.

Особливо актуальними були ці заклики в умовах розколу українського православ'я, що став проблемою церковного життя в 1920-х рр. Кожна із православних конфесій опинилася на шляху

інституалізації, привернення на свій бік православних мирян. Крім того, завойовували прихильність людей і протестантські конфесії. Водночас віруючі опинилися під пресингом антирелігійної пропаганди. У цій боротьбі за душі вірян проповідь розглядалася духовенством як інструмент формування конфесіональної самосвідомості. Православне духовенство на вищому церковному рівні вимушене було визнати, що люди потребують простого та зрозумілого вчення. Про необхідність проповідницької діяльності наголошували і рядові священнослужителі, зокрема в листі до доньки протоієрей Дмитро Галевич з Поділля у 1924 р. писав: “З одного боку помічаєш якесь блукання віруючих та страшенний розвиток сектантства, а з другого боку, спостерігаючи, як атеїзм, індиферентизм і всілякі інші ворота пекла ростуть і спрямовують усі зусилля на те, щоб поглинути Церкву Христову на землі, то невільно і сам впадаєш у безпросвітний песимізм.... Якщо взяти до уваги, що в сусідньому селі всі католики і майже всі православні пристали до штунди, то православним пастирям тепер доведеться чимало попрацювати, аби врегулювати все це”⁷.

І православне духовенство в першій половині 1920-х рр. намагалося розгорнути активну місіонерську діяльність. Проповідям у структурі служіння відводилося важливе місце. Православні архієреї, об’їжджаючи свої парафії, обов’язково виголошували проповіді. Про реакцію вірян на візит у село Вербка на Вінниччині архієрея РПЦ писав у листі вже згадуваний вище протоієрей Д. Галевич: “Преосвященний служить добре, проповіді говорить ще краще, юрба навзрид плаче”⁸.

Дослідники історії УАПЦ встановили, що релігійна тематика проповідей духовенства перепліталася з національною. У 20-х рр. ХХ ст., особливо в першій половині, духовенство не втрачало нагоди для проповідування навіть за межами церковних стін. Для популяризації автокефального руху єпископ Микола Борецький 15 червня 1923 р. в одному із сіл Вінниччини влаштував хресний хід, під час якого виголошувалися проповіді про необхідність українізації церкви⁹.

У той же час тематика проповідей засвідчувала обізнаність православних священників з подіями світського життя, провідними суспільними проблемами.

На початку ХХ ст. духовенство захоплювалося ліберальними й соціалістичними ідеалами, брало участь у діяльності політичних

організацій. Українська національна революція, пропагування гасел рівності, свободи сприяли поширенню політичних ідей у середовищі священнослужителів на початку 20-х рр. ХХ ст. Поглядам духовенства в цей період була притаманна політизація, що, своєю чергою, впливало на зміст і характер проповіді. Радянська модернізація зачепила всі верстви населення, в тому числі й духовенство. І священнослужителі реагували в проповідях на актуальні проблеми суспільства, торкалися політичних тем. Тим більше, що зазвичай людина відвідувала церкву, аби одержати відповіді на болючі питання буття.

Здебільшого проповіді про світські проблеми виголошувалися в першій половині 1920-х рр., коли пресинг на церкву ще не був надто сильним. Секуляризація духовних цінностей, насадження атеїстичних ідей – теми, що піднімалися у проповідях. Заклики до протистояння модерним тенденціям духовного життя з метою збереження християнського світогляду та способу поведінки звучали, наприклад, у проповіді священика з села Будьонівка Гайсинської округи в 1924 р. Священик закликав віруючих не відвідувати місцевий театр, оскільки там ставився спектакль, реквізитом для якого слугувала ікона. Проповідь справила відчутний вплив на віруючих, багато хто навіть плакав після почутого¹⁰.

Цей факт не залишився поза увагою і місцевого відділу ДПУ. Можемо тільки здогадуватися, що проголошена проповідь могла стати приводом для арешту священика, якщо не в 1920-х, то в 1930-х рр.

У проповідях духовенство зверталось до віруючих з проханням допомоги голодуючим у 1921–1922 рр., зібрати кошти заарештованим священнослужителям. У місті Кам'янець у 1925 р. православний архієрей під час проповіді закликав робити пожертвування на користь священиків, які перебувають під арештом. Єпископ зазначав, що заарештовані голодують і серед них є “один нещасний, котрий не має навіть білизни, щоб прикрити свою голизу”¹¹.

Зміст проповідей змінювався протягом 20–30-х рр. ХХ ст. У другій половині 1920-х рр. духовенство все рідше наважувалося торкатися в них суспільно-політичних тем. Цей факт був визнаний навіть владою. У звіті Миколаївського окружного адміністративного відділу стверджувалося, що “умови існування” змусили духовенство лояльно поставитися до влади. Рапортувалося також, що духовен-

ство висловлюється стосовно питань політичного характеру лише у своєму колі¹².

На рубежі десятиліть та особливо в роки масових політичних репресій необережно сказане слово під час проповіді тлумачилося як антирадянська пропаганда. У газеті “Червона Тульщина” від 1 травня 1931 р. було написано, що священник Ящук Сава Йоаннікійович під час вечірньої служби виголошував довгу проповідь, в якій застерігав від святкування 1 травня, пророкуючи затьмарення, вулкан, землетрус, а також виступав проти колективізації. Священник вимушений був надіслати листа редакторові газети для спростування цієї інформації. Отець Ящук стверджував: “Усе, що було написано в газеті проти мене, – це вигадки, неправда, наклеп несправедливий”¹³. Він переконував, що проповідей увечері ніколи не читав, а тільки зранку і виключно із книг, в яких описується історія Ісуса Христа, церкви та релігії. І запевняв, що не може додавати від себе жодного слова¹⁴.

Цей лист не допоміг священникові уникнути обвинувального вироку. Рішенням Особливої наради від 27 травня 1933 р. за відомою статтею 54-10 Кримінального кодексу УРСР його було засуджено на три роки заслання до Сибіру¹⁵.

Карні справи, зведені на представників духовенства, засвідчують, що навіть у виголошуваних ними проповідях про історію церкви слідчі органи знаходили “контрреволюційну пропаганду”.

У 1930-х рр. священнослужителі, побоюючись засудження, дедалі частіше уникали проголошення проповідей. Водночас масове закриття церков унеможливлювало проведення повноцінного служіння. Духовенство за можливості обмежувалося виконанням здебільшого треб біля закритих церковних приміщень. На вулиці священнослужителі не наважувалися на релігійні промови. Спецслужби пильно стежили за всіма діями служителів церкви. Щоб уникнути арешту, священники проводили тільки релігійні обряди. Зокрема, протоієрей Д. Галевич в листі до доньки описав куце служіння на Пасху в 1937 р.: “Обмежилось моє служіння в цей день тільки тим, що освячені були біля церкви пасхальні брашна для парафіян і для тих віруючих із ближчих сіл, де немає ієреїв”¹⁶.

Через закриття церков, репресії проти духовенства віряни втрачали можливість взагалі чути проповіді.

Таким чином, проповідь модифікувалася відповідно до змін суспільно-політичного життя. На початку 1920-х рр., після бурхливих

революційних подій, у період інституційного оформлення національних православних і протестантських церков, атеїзації населення більше звучало проповіді на національно-політичну та суспільну тематику. У міру формування тоталітарного режиму проповіді втрачали цей зміст. Простежується опосередковане втручання держави в практику проповідування. З другої половини 1920-х рр. проповідь розглядалася лише як інструмент збереження релігійності й віри населення. Побоюючись переслідувань, священнослужителі обмежували зміст проповіді лише суто церковною тематикою. Наприкінці 1930-х рр. у зв'язку з ліквідацією церкви як соціального інституту проповідь була витіснена з духовного життя.

- ¹ Жилюк С.І. *Обновленська церква в Україні (1922–1928)* / Сергій Іванович Жилюк. – Рівне : РДГУ, 2002. – 384 с.
- ² Зінченко А. *Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського* / Арсеній Зінченко. – К. : Дніпро, 1997. – 424 с.
- ³ Ігнатуша О.М. *Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.)* / Олександр Миколайович Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.
- ⁴ Киридон А.М. *Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років* / Алла Миколаївна Киридон. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2005. – 384 с.
- ⁵ Пашенко В. *Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х рр. XX ст.* / Володимир Пашенко. – К. : Інститут історії України, 1994. – 252 с.
- ⁶ Тригуб О. *Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія* / Олександр Тригуб. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
- ⁷ Галевич Дмитро. *Незаарештовані листи: Листи священника з України до Німеччини. 1922–1938* / Петро Яницький (упоряд.), Ігор Доманський (упоряд.). – К. : Видав. дім “Козаки”, 2001. – С. 17.
- ⁸ Там само. – С. 15.
- ⁹ Державний архів Вінницької області. – Ф.р. 925. – Оп. 8. – Спр. 47. – Арк. 43.
- ¹⁰ Там само. – Ф.р. 30. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 30.
- ¹¹ Там само. – Ф.р. 925. – Оп. 8. – Спр. 53. – Арк. 169.
- ¹² Державний архів Миколаївської області. – ф.р. 118, оп. 1, спр. 299, арк.1-2.
- ¹³ Мученики за віру. *Біографічні дані служителів культу Вінницької єпархії, репресованих в роки сталінізму* / За ред. В.С. Калюжного. – Вінниця: Державне обласне видавництво, 1993. – Вип. 1. – С. 15-16.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Там само. – С. 15.
- ¹⁶ Галевич Дмитро. *Незаарештовані листи: Листи священника з України до Німеччини. 1922–1938...* – С. 118.

SUMMARY

Tetiana Savchuk

Modification sermons Orthodox clergy under the influence of modernization (1920-30^{es} of 20th century)

The article examines the influence polikonfesiynosti, social and political life of the content of sermons Orthodox clergy in 1920-30-ies traced indirect intervention of the Soviet state in the practice of preaching.

Keywords: Orthodox clergy, sermons, anti-religious politics, repression, Soviet modernization.

Сергей ТАТАРИНОВ, Сергей РУДЕНКО**Антицерковные репрессии советской власти в 1920–30-е годы на Донбассе****Сергій ТАТАРИНОВ, Сергій РУДЕНКО****Антицерковні репресії радянської влади у 1920-30-і роки на Донбасі**

Уперше вводяться в науковий обіг матеріали про репресії ієрархів Російської православної церкви О. Дородниціна, О. Баженова, М. Феодосьєва, І. Соколовського, І. Попова, І. Пухальського, а також деяких священників.

Ключові слова: священник, єпископ, митрополит, собор, ОДПУ, арешт.

Репресии против РПЦ начались в Бахмуте и Артемовском округе уже в 1922 г., когда Бахмутский окрисполком принял решение об изъятии церковных ценностей. О масштабности этой акции свидетельствуют наданные 18 мая 1922 г. исполкомом Бахмутского соляного района квитанции о конфискации имущества церквей, хранящиеся ныне в Донецком областном государственном архиве.

В Акте изъятия ценностей Троицкого собора Бахмута значится, что в 1-м ярусе иконостаса было забрано 23 иконы, в 2-м ярусе – 4, в 3-м 43 иконы. Также конфисковано: Плащаницы – 2, хоругвей – 20, деревянных крестов выносных – 10, паникадил – 3, лампад – 14, подсвечников больших перед иконами – 2, небольших – 2: напрестольных и руконосных – 2, аналоев – 3, Евангелий – 6, крестов